

UNIVERZITA KARLOVA
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Svoboda a zlo v díle F. M. Dostojevského

Freedom and evil at work of F. M. Dostoevsky

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

PhDr. Miloslava Blažková, CSc.

Autor:

Michal Dvořák

Praha 2018

Poděkování

Děkuji doktorce Blažkové, že mě podpořila při výběru tématu, který se na první pohled nemusí jevit příliš vhodně a dostatečně pro katedru filozofie. Dále pak za její cenné rady, bedlivé čtení této práce v průběhu jejího vzniku a za konzultace, které vždy probíhaly v příjemném duchu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou prací „Svoboda a zlo v díle F.M. Dostojevského“ vypracoval samostatně pod vedením dr. Blažkové. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány, a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne _____

Michal Dvořák

Anotace

Práce *Svoboda a zlo v díle F. M. Dostojevského* je filozofickou sondou do hloubky literárního díla jednoho z největších spisovatelů v dějinách. Práce se zabývá zejména problematikou svobody a zla, která je hlavním tématem většiny jeho děl. Literárních rozborů k Dostojevskému existuje nespočet, avšak opravdu filozofických prací najdeme pomálu a mimo Rusko obzvlášť. Práce poukazuje na polemiku s Nietzscheovým nadčlověkem a ideou „vše je dovoleno“, tak i např. Dostojevského vliv na moderní existencialismus. Zabývá se zprvu Dostojevského antropocentrismem a přes zlo a svobodu až k jejich střetu ve *Velkém inkvizitorovi*. Přihlíží se hlavně k Dostojevského velkým románům *Zločin a trest*, *Běsi* a *Bratři Karamazovi*, tudíž se počítá s alespoň základním obeznámením čtenáře s danými tituly.

Klíčová slova

Člověk, Bůh, svoboda, svévole, zlo, zločin, trest

Anotation

Thesis *Freedom and evil at work of F. M. Dostoevsky* is philosophical research of work of one of the greatest authors in history. Thesis concern mainly with issues of evil and freedom, which are main motifs of most of his works. We've got plenty of literary works about Dostoevsky but we don't have many philosophical works about him, especially written out of Russia. Thesis points out to controversy with Nietzsche's Beyond-Man or idea „everything is allowed“ and also Dostoevsky's influence on modern existentialism. First of all thesis deals with anthropocentric question, than it goes through the freedom and evil to its conflict in *The Grand Inquisitor*. Thesis works mainly with Dostoevsky's big novels *Crime and Punishment*, *Demons* and *The Brothers Karamazov*, so it needs at least basic knowledge of these titles.

Key words

Human, God, freedom, wilfulness, evil, crime, punishment

Obsah

Úvod.....	5
1. Nástin spisovatelova života	7
2. Dostojevskij jako filozof.....	11
2.1. Člověk – Dostojevského antropocentrismus.....	13
2.2. Svoboda	20
2.3. Svoboda ústící ve zlo	22
2.3. Vrchol Dostojevského myšlení – Velký inkvizitor.....	28
2.4. Zrození nové duše – Kána Galilejská	32
Závěr	34
Seznam použité literatury	35

Úvod

Fjodor Michajlovič Dostojevskij je jméno známé všem. Každý ho má v podvědomí, i když se s jeho tvorbou autora nesetkal přímo. Jedná se o jednoho z největších světových literátů všech dob, a jak má tato práce za cíl uvést na pravou míru, Dostojevskij nebyl jen tak obyčejným spisovatelem, byl zároveň velkým myslitelem své doby a prorokem pro časy, které přicházejí až po jeho smrti.

Práce z počátku představuje spisovatelův život a vypichuje z něj stěžejní momenty, které měli značný vliv na jeho dílo. Život je uveden v dobovém kontextu carského Ruska 19. století. Jedná se o specifickou epochu, rychlou a dynamickou, plnou nových převratných myšlenek. Dostojevskij je s touto dobou konfrontován a vyvolává v něm touhu změnit dobové Rusko. Tato změna však musí začít u jedince, člověka jako takového. Východisko vidí v Kristu, v návratu k pokoře a v lásce k bližnímu. Za nepřítel považuje rodící se myšlenky ateistického socialismu, se kterými polemizuje v nejedné práci.

Po tomto biografickém úvodu se dostáváme k filozofické části této bakalářské práce. Pro pochopení Dostojevského myšlení je nutno si uvědomit, jak je jeho tvorba antropocentrická. Ve středu všeho je člověk. To také napomáhá tomu, že se Dostojevskému dostává nálepky jednoho z původních existenciálních myslitelů. Filozofická část se opírá o sekundární literaturu v podobě rozboru Dostojevského díla od ruského personalistického filozofa Nikolaje Alexandroviče Berďajeva, který sám tvrdil, že lidi ve svém okolí dělí na ty, kteří Dostojevského čtou, a na ty, kteří ne. S druhou skupinou lidí si prý nikdy příliš nerozuměl. Právě Berďajevova interpretace autorova díla nachází podobnosti v myšlení křesťanského existenciálního filozofa německého původu Karla Jasperse, narozeného dva roky po Dostojevského smrti a působícího ve 20. století. Stejně tak najdeme shodná existenciální témata u Sorena Kierkegaarda, který byl o generaci starší než Dostojevskij.

Další a stěžejní část práce pojednává o svobodě a zlu. Svoboda a zlo jsou dva aspekty patřící k sobě již od pradávna. Svoboda je podmínkou pro zlo. Středem zájmu autorova myšlení je utrpení, které podle Dostojevského rodí svobodu. Všechny Dostojevského hlavní postavy prochází skrze utrpení a je zajímavé sledovat, jak rozdílně se k němu staví. Utrpení může ústít ve zločin nebo i v ryzí šílenství. Východiskem postav je často pokání a nalezení cesty, ale někteří tu svou už nikdy nenajdou. Hlavním problémem je pak polemika s ideou „vše je dovoleno“, kterou hlásá cesta lidské svévole a odklonění od tradičních křesťanských hodnot.

Konec práce se věnuje *Velkému inkvizitorovi*, geniální fiktivní povídce o zjevení Krista v Seville uprostřed nejhorších časů inkvizice v 16. století. Tento text je vrcholem Dostojevského myšlení. Plně si uvědomuje krizi svého věku s úpadkem od pravé svobodné víry.

Bakalářská práce by měla na konci obhájit Dostojevského jméno na poli filozofickém a dosvědčit, že se jedná o výjimečného autora. Poukazuje také na jeho aktuálnost a nadčasovost, protože když jdeme v jeho četbě hlouběji, chápeme, že nepíše o ruském člověku 19. století, ale zabývá se zkrátka člověkem bez ohledu na dobový kontext.

1. Nástin spisovatelova života

Dostojevskij se narodil 30. října 1821 v Moskvě, na farnosti svatého Petra a Pavla. Jeho otec byl štábní lékař, později dosáhl hodnosti plukovníka, rodina byla nižšího šlechtického původu. Měli skromné bydlení poblíž nemocnice, kde otec pracoval. V domácnosti bylo osm dětí a Fjodor Michajlovič byl druhý nejstarší. Společně se starším bratrem byli otcem umístěni do francouzského penzionátu. V rodině se francouzština hojně pěstovala. V osmnácti letech Dostojevskij odjel na studie do Inženýrského institutu v Petrohradu a jeho straší bratr byl odvelen na vojnu. Během prvních let svého pobytu v Petrohradu většinu volného času vysedával ve výklenku okna ve svém pokoji a věnoval se četbě ruských překladů Schillera a Goetha.¹

Ve čtyřicátých letech získal pracovní místo ve svém oboru. Živil se též překlady francouzských autorů, zejména pak Balzaca. Jeho překladatelská činnost ovšem není vnímána jako obzvlášť zdařilá. V této době se začaly projevovat jeho epileptické a astmatické problémy. V roce 1845 vyšel jeho první román nesoucí název *Chudí lidé*. Dostává se do povědomí vyšší společnosti, sám se však salónům a vyšším kruhům snaží vyhýbat kvůli své nervové nemoci. V mládí se Dostojevskij přikláněl k novým socialistickým myšlenkám a pohuboval se i v různých spolcích tohoto typu. V důsledku toho je po revolučním roce 1848 (v roce kdy na západě Marx s Englesem vydávají svůj komunistický manifest) zatčen carskou policií, přestože se udává, že styky se socialisty byli jen povrchní a sám nebyl stoupencem svrhnutí samoděržaví. Nenapomáhají mu však výpovědi ostatních, kteří mluví o jeho vůdčí roli v kroužku. Po měsících věznění jsou všichni mladí socialisté odsouzeni k smrti zastřelením a až v okamžiku popravky je jim přečtena carská milost. Tento moment pohledu smrti přímo do tváře velmi výrazně ovlivnil Dostojevského tvorbu. Fjodor Michajlovič byl zbaven svého šlechtického titulu a byl v poutech poslán do vojenské věznice na Sibiři. Nakonec tam strávil pět let svého života.²

Po odpuštění trestaneckých prací byl převelen k sedmému sibiřskému pluku a byl povýšen na praporčíka. Během této služby sepisoval *Zápisky z mrtvého domu*, ve kterých jsou vykresleny hrůzy sibiřského věznění. Roku 1857 se Dostojevskij oženil s o šest let mladší M. D. Isajeovou. Ve svém *Deníku spisovatele* se později přiznal, že kdyby v tu dobu věděl o závažnosti své epilepsie, nikdy by se neoženil. Poté Dostojevskij žádal cara Alexandra II. o milost, šlo mu především o možnost publikovat své texty.

¹ PYTLÍK, Radko. *F. M. Dostojevskij: život a dílo*. 2008, s. 191

² Tamtéž, s. 192

Byl mu navrácen šlechtický titul, avšak zatím bez práva na majetek. Následně se mu dostalo vydání *Strýčkova snu* a *Uražených a ponížených* a byl také propuštěn z armády s povolením přestěhovat se s manželkou do Tveru. Měl však přísný zákaz vstupu do Moskvy a Petrohradu. Byla mu dokonce povolena redakční činnost vlastního časopisu *Vremja*, na kterém pracoval se svým bratrem Michaiilem. Dostojevskij však nebyl spokojen, toužil po návratu do Petrohradu, a tak napsal carovi až ponižující dopis s prosbou o možnost přestěhovat se do metropole ze zdravotních důvodů. Nakonec docílil svého, přestěhoval se však bez své ženy, která zůstala v Tveru.³

V Petrohradu se Dostojevskij záhy dostal do literárních kroužků, kde se stýkal s dnes již velmi známým ruským spisovatelem Ivanem Sergejevičem Turgeněvem, kterého znal ještě před Sibiří. Dostojevskij byl stále stahován socialistickými hnutími, ale jeho smýšlení se za léta silně obrátilo. Později dokonce varoval své přátele s revolučními sklony, aby zbytečně neprovokovali.⁴

Dostojevskému ze zdravotních důvodů dostal povolení vycestovat na západ, cestoval do Paříže i Londýna, do ruky se mu dostali *Bídníci* od Victora Huga. V Berlíně byl na návštěvě u specialisty na epilepsii. Na západě Dostojevskij silně rozdmýchal svoji hráčskou vášeň a prohrál tam spousty peněz. Poté se vrátil do Paříže za dalším odborníkem přes nervové nemoci. Dostojevskij měl v Paříži román s Apollinarií Suslovou, která byla jeho velká obdivovatelka a jejich setkání předcházela častá výměna korespondence. Odjeli spolu do Itálie a Dostojevskij nastiňoval v dopise adresovanému příteli domů do Ruska námět na *Hráče*. Nakonec se po svém západním povyražení vrátil zpět domů, s bohatými zkušenostmi, jimiž se mu dostalo v Evropě.⁵

Doma se vrátil k redakční činnosti společně se svým bratrem Michaiilem. Stejného dne, kdy zemřela jeho první žena, vyšlo první číslo jejich plátku *Epocha*. V červenci téhož roku (1864) umřel i jeho bratr Michail. Bratrovu smrt následovalo vydání *Zápisek z podzemí*, které mají být zásadním dílem dělicím Dostojevského tvorbu. Literárně činný, avšak stále na hraně bída, Fjodor Michajlovič si neustále dopisuje s A. Suslovou, která mu zaslala peníze. V roce 1865 začal po částech vycházet *Zločin a trest*. Dostojevskij byl v této době stále pod dozorem carské policie a jeho texty byly podrobeny cenzuře, byl tedy často nucen předělávat kapitoly, které odevzdal redakci. Dostojevskij se však jasně vyhranil revolučním myšlenkám ruského nihilismu a veřejně se proti němu postavil, obzvláště po atentátu na cara Alaxandra. Také se znovu oženil.

³ Tamtéž

⁴ Tamtéž, s. 193

⁵ Tamtéž, s. 194

Jeho chotí se stala o dvacet čtyři let mladší žena. Po svatbě společně odjeli kvůli zdraví opět do Berlína, poté do Ženevy, dále se pohybovali po Itálii a přes Prahu se dostal do Drážďan, kde se Dostojevskému narodila jeho první dcera. Jeho epilepsie se znatelně zhoršovala, tou dobrou také nejspíš vznikaly náčrty pro *Idiota*. Stále se točil ve finančních problémech kvůli hráčství a vydání *Idiota* bylo pro Dostojevského existenčně zásadní. V roce 1869 bylo dílo konečně vydáno, ale nevyvolalo takovou senzaci jako vydání *Zločinu a trestu*. Umělec Dostojevskij to nesl těžce a v hlavě se mu začínali rýsovat *Bratři Karamazovi*, kteří měli původně nést název *Život velkého hříšníka* nebo *Atheismus*.⁶

Karamazovi měli být jeho největší dílem, čehož si byl Dostojevskij sám vědom. V dopisech přátelům a vydavatelům psal, že téma je jedna z jeho nejdražších idejí, pro kterou žil celý život, s kterou se celý život mořil, jedná se ideu o boží existence. Ze psaní tohoto magnum opus zatím nakonec sešlo a Dostojevskij pracoval na *Běsech*. Roku 1871 se s rodinou vrátil do Ruska, předtím spálil mnoho svých rukopisů včetně první verze *Běsů*. Nakonec o pár měsíců později román vyšel a Dostojevskij začal pracovat na *Výrostkovi*. Epilepsie se na Dostojevském podepsala už i tak, že zapomínal postavy a náčrty svých rozepsaných prací. Navrátil se tedy ke *Karamazovým* a dojížděl se všemi poznámkami a náčrty do lázní. V roce 1877 pak Rusko vyhlásilo válku Turecku s cílem zastavit pronikání na Balkán.⁷

Dostojevskij se vydal na odpočinek do Čermašně, kde strávil bezstarostná dětská léta s rodinou. Zde sbíral hodně inspirace pro *Bratry Karamazovi*, jak co se týkalo prostředí, tak i postav. Například ve své sousedce objevil předlohu Grušenky Světolovové, která je hlavním předmětem sporu mezi starým Karamazovem a jeho nejstarším synem Dimitrijem. V tamějších lesích si připomíná tragickou a absurdní smrt svého otce, který byl nalezen ve svém kočáře udušený polštářem nejspíš samotným kočím. Během tohoto pobytu se u Dostojevského nejmladšího syna Aljoši projevil první záchvat epilepsie, na který chlapec záhy zemřel. Po svém synovi pak pojmenoval andělskou postavu nejmladšího z bratrů Karamazových.⁸

Ve snaze najít útěchu po synově smrti, se Dostojevskij uchýlil na nějakou dobu do kláštera v Optině Pustyni, kde se snažil nasbírat další materiál pro svůj vrcholný román. Zde se setkal s Vladimírem Solovjevem; filozofem, teologem, literárním kritikem a slavjanofilem. Právě jeho osoba je nejspíše předlouhou pro Aljošu Karamazova. Dostojevskij byl po návratu z kláštera velmi zklamán stavem mravů lidského člověka

⁶ Tamtéž, s. 195-196

⁷ Tamtéž, s. 197-201

⁸ Tamtéž, s. 201

a v dopisu sestře vypisoval, jak moc se cítí zhrzen, když takto vidí společnost po uplynulé době od ruského osvobození rolníků. Na základě toho se snažil ve svých textech vypichovat ohavnost obecních správ a problém alkoholismu v celé zemi. Dostojevskij roku 1879 podal žádost o zrušení policejního dozoru a ani nevěděl, že ten již byl dávno zrušen. Dostojevskij postupně dokončoval román a stále skrze dopisy konzultoval se svými přáteli a vydavateli. V korespondenci vyzdvihuje postavu Ivana Karamazova. Psal o románu jako o díle, ve kterém je uloženo mnoho z něj. Rozsáhlý román je 8. listopadu 1880 dokončen a Fjodor Michajlovič Dostojevskij umřel nedlouhou po vydání na následky epilepsie a astmatu, které se s ním táhly celý život. Přesné den úmrtí se datuje na 28. ledna 1881.⁹

To byl ve stručnosti celý Dostojevského život, život plný osobních strastí, život v nelehké době plné zvrátů. Všechny zásadní zkoušky na jeho cestě, jako boj s epilepsií, zkušenosti ze Sibíře, vystavení okamžiku smrti, propad ruletě a smrt nejbližších, to vše najdeme v jeho díle v podobě dějiště a kulis jeho velké filozofické hry. Pro pochopení Dostojevského myšlení je nutno si uvědomit jeho neuvěřitelně silnou víru a představu svobodného křesťanství, která ho po celou dobu, kdy ho život zkoušel, držela na nohou. Až pověstný je dochovaný výtisk Dostojevského Nového zákona, kterého se získal při cestě na Sibiř a až do svých posledních dní ho měl neustále u sebe.

⁹ Tamtéž, s. 202-203

2. Dostojevskij jako filozof

Dostojevskij je pro mnohé vynikajícím spisovatelem nebo dobovým antropologem a psychologem, který se ponořil do mysli ruského člověka 19. století, ať už z vrstvy vyšší, či naopak té nejnižší. Je tomu skutečně tak? Mnozí v něm totiž vidí velkého filozofa té doby, v jehož díle se schovává neuvěřitelná hloubka a snad i ontologický přesah. Berd'ajev jej dokonce nazývá největším ruským metafyzikem. Dostojevského příběhy nás zavádí z ulic Petrohradu a odlehlých ruských gubernií někam dál, vedou nás přímo do mysli tohoto génia. Jeho blízký přítel, vlivný ruský filozof a teolog Vladimir Solovjov se o jeho tvorbě vyjadřuje takto: „*Domnívám se, že na Dostojevského nelze pohlížet jako na běžného romanopisce, jako na nadaného a bystrého literáta. Měl v sobě ještě cosi navíc, co ho činilo jedinečným a co nám objasňuje jeho vliv na ostatní.*“¹⁰ Jsou zde však i mnozí, kteří Dostojevskému na chuť nepřišli. Jeho velkým kritikem byl známý literát Vladimir Nabokov, který pochyboval o jeho umělecké hodnotě a řadil jej spíše mezi filozofy než spisovatele uměleckého rázu. Tato Nabokovova kritika ovšem z části nahrává tématu a zaměření této práce.

Není pochyb, že v Dostojevského díle lze najít mnoho k zamyšlení. Téměř notoricky je označován jako původce existencialismu společně s dánským filozofem Sørenem Kierkegaardem, který žil v první polovině 19. století. Kierkegaard sám sebe ovšem raději označoval za teologa nežli filozofa, stejně tak jako Dostojevskij by se zajisté označil raději za spisovatele. Jeho romány z jistého hlediska určitě řeší problémy, kterými se zabývá filozofický směr existencialismus. Jeho postavy jsou do světa vrženy a jsou povětšinou vystaveni mezním situacím a úzkostem, se kterými se musí vypořádat po svém. V tu chvíli stojí před daným problémem a musí jednat, přichází to takzvané „odsouzení ke svobodě“ a je to jen na daném člověku, jak se s problémem vypořádá s jeho svobodnou vůlí. Podle Kierkegaarda jsme vystaveni volbě v každém okamžiku, přičemž možnost nevolit neexistuje, protože i rezignace je zde brána jako volba. Spousty témat moderního existencialismu u Dostojevského zajisté najdeme.

Dále je tu pak rovina jeho děl tážající se po Bohu, která je klíčová pro naše téma pojetí svobody a zla. Dostojevskij, jako velký věřící, nemá román, kde by nebylo otázek víry, ať už jde o pokání ve *Zločinu a trestu* nebo o známou povídku *Velký inkvizitor*, jejímž autorem je bratr Ivan z románu *Bratři Karamazovi*. *Inkvizitor* byl i velkým hybatelem na dobové ruské filozofické scéně a vyjádřila se k němu ve svých spisech řada myslitelů,

¹⁰Kolektiv autorů. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. 2000, s. 43

například již zmíněný Vladimir Solovjov, Vasilij Rozanov nebo Sergej Bulgakov, které dokonce po emigraci z Ruských zemí pozval do Prahy Masaryk. Tato povídka nacházející se ve vrcholném Dostojevského díle je zcela zásadní pro naši otázku svobody a zla a bude se jí později věnovat celá kapitola.

Dle Berďajeva „filozof“ Dostojevskij pracuje s idejemi, avšak ani zdaleka s takovými, jaké si představoval Platón. Ten je viděl jako věčné, skutečně existující, neměnné jsoúcnó, jež poznáváme již před smyslovým vnímáním, na něž nás idea pouze upomíná, přičemž viditelné věci jsou tu pouze na základě účasti na ideje¹¹. Dostojevského ideje žijí organickým životem a mají nezvratitelný osud. Tento život má dynamický ráz a není v něm zhola nic statického, vše je v ohnivém boji protikladů, který je nám znám spíše u Hérakleita. Nejsou to zastydělé, statické kategorie, nejsou to pravzory či prapodstaty ale osudy bytí a ohnivé prasíly.¹²

Dostojevského ideje jsou tedy silně spjaty s člověkem, tak jako on sám s jeho psaním je velmi antropocentrický. Člověk a jeho nitro, to je dějištěm Dostojevského románů. Netrápí ho ani tak problém Boha, jako problém člověka a jeho osudu, tajemství jeho ducha. Je zaměstnán spíše antropologií, ne teologií. Jako přirozený člověk nestaví otázku po Bohu, ale jako duchovní hluboce věřící člověk, řeší otázku člověka.¹³

Dostojevskij by ani neměl být označován za realistu, tak jak to tradičně z literárního hlediska bývá. Jeho umění, jeho psaní neodráží empirickou skutečnost, ale je obráceno k hluboké duševní skutečnosti. Reálná je u něj pouze duchovní stránka člověka a osud lidského ducha, vztah člověka s Bohem.¹⁴ To je to, v čem se například liší od Lva Tolstého, s kterým bývá v ruské literatuře řazen bok po boku. Tolstý vypráví příběh ruského člověka tak jako Dostojevskij, ať už o nebohé dívce z venkova, či o velkých generálech válčících s Napoleonem a jejich dámách v Moskvě. Za těmito příběhy ale nenajdeme takovou skrytou hloubku. Je v nich jen jedna vrstva. Lidé se v Tolstého románech zabývají jen zcela povrchními věcmi a nenajdeme zde ani tak zajímavé postavy, ve kterých by se zrcadlila spisovatelova filozofie, jako je třeba již zmíněný Ivan Karamazov, či postava Kirillova z *Běsů*. Sám Tolstoj byl však Dostojevského velkým obdivovatelem i přesto, že se s ním nikdy neseťkal. V soukromých dopisech svému příteli se vyznával, jak by si přál umět se vyjádřit jako Dostojevský. Společně s Puškinem

¹¹ HORYNA, Břetislav, ed. *Filosofický slovník*. 2002,

¹² BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 11

¹³ Tamtéž, s. 18

¹⁴ Tamtéž

ho vynáší na vrchol dobové ruské literatury a přiznává se, že jeho smrt byl pro něj velkým zármutkem.¹⁵

2.1. Člověk – Dostojevského antropocentrismus

Než se dostaneme k problematice svobody a zla ve světě ruského spisovatele, musíme se podrobněji podívat na člověka. Co je to vůbec člověk? Fyziolog by jej zkoumal jako tělo, zatímco psycholog jako duši a sociolog zas jak společenskou bytost. Člověk je pro nás jak přirozeností, kterou poznáváme stejně jako přirozeností jiných přírodních bytostí, tak také dějinami, které poznáváme kritickým očišťováním tradice, rozuměním smyslu, který lidé sledují svým konáním a myšlením a vysvětlování událostí z motivů, situací, přírodních skutečností. Zkoumání člověka přineslo mnohé, nikoli však něco o člověku jako celku.¹⁶ Tak vidí člověka například Karl Jaspers. Martin Heidegger vyslovuje, že podstata člověka spočívá v jeho existenci, v prostoru možností, které realizuje. Materialistické teorie (Karl Marx) oproti tomu vnímají člověka primárně určeného svou ekonomickou funkcí a jako bytost vytvářející vlastní materiální situaci.¹⁷ Tento poslední přístup k člověku je pro Dostojevského naprosto vyloučen. Jeho tvorba obranou člověka a jeho osudu, obrana dovedena až k zápasu s Bohem, kdy je jeho osud svěřen Kristu.¹⁸

Dostojevského zajímá osud člověka na svobodě, která spěje až ke svévoli, kde se odhaluje lidská přirozenost. Je zaujat osudem člověka v tom momentu, kdy stojí proti objektivnímu řádu světa, odtrhává se od přírody, od organických kořenů a oddává se svévoli. Jako odpadlík od organického světa se Dostojevskij vydává do očištěnce a pekla, kde prochází cestou utrpení a vykupuje svou vinu.

Člověk podle Dostojevského nepatří k přírodnímu světu, není ani jedním z mnoha jevů. Je mikrokosmem, středem všeho bytí, je bodem, kolem kterého se vše točí a děje. Vše je v člověku pro člověka. Takto vyhrocený antropologismus je možný pouze v křesťanství, na rozdíl od starověku, který takový vztah k člověku nepoznal. Tím je Dostojevského antropologie velice křesťanská. Právě proto vidí narušenost humanismu v jeho neschopnosti řešit tragédii lidského osudu, protože nahlíží na člověka pouze jako na přírodní bytost bez vyššího původu.¹⁹

¹⁵ Kolektiv autorů. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. 2000, s. 43-44

¹⁶ JASPERS, Karl. *Úvod do filosofie: dvanáct rozhlasových přednášek*. 1996, s. 46

¹⁷ HORYNA, Břetislav, ed. *Filosofický slovník*. 2002

¹⁸ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 27

¹⁹ Tamtéž

Dostojevského nezajímá příroda ani svět věcí a v člověku nenalézají nic, co by ho se světem přírody spojovalo. Vše se odehrává uvnitř člověka, předmětem jeho psaní jsou lidé, lidská duše, jejich citění a myšlení. Ačkoliv vykresluje ruská města té doby s jejich paláci, salóny, špinavými krčmami a bídnými příbytky na hranici základních lidských potřeb, vždy jde o lidské nitro. Město je stále jen atmosférou člověka, je pouhým pozadím.²⁰ I přesto je však Dostojevskij Petrohradem fascinován. V závěru povídky *Bázlivá duše* jej popisuje jako to nejfantastičtější město na světě. Antihrdina *Zápisků z podzemí*, napsaných o dvacet let později, zas oproti tomu tvrdí, že má to neštěstí bydlet v Petrohradu, nejabstraktnějším a nejvymyšlenějším městě na světě. Svidrigajlov ze *Zločinu a trestu* mluví zas o městě polovičních bláznů a o tom, že není jiného, kde by na člověka působilo tolik chmurných, ostrých a podivných vlivů na lidskou duši. To je město Dostojevského, podobně i on sám musel být polohou a klimatem města deprimován. Spisovatel umí vykreslit hnus města v jakémkoliv ročním období. Vlhkost, mlha, tání, bláto petrohradských ulic vytváří scénérii jak při Svidrigajlově poslední noci na tomto světě či při příjezdu knížete Myškina v *Idiotovi*.²¹ V letním období však Dostojevskij popisuje město jako zaprášené, páchnoucí a dusné. Hned na začátku *Zločinu a trestu* nám tu atmosféru nelitostně servíruje, jako místo suché a špinavé, podněcující Raskolnikova k odpornému činu vraždy.

„Na ulici bylo strašné vedro, a ještě k tomu dusno, tlačení, všude vápno, lešení, cihly, prach a ten příznačný, letní puch, dobře známý každému obyvateli Petrohradu, který si nemůže dopřát letní byt, a to všechno nepříjemně doléhalo na mladíkovy nervy, beztak už otrěsené. Nesnesitelný puch z krčem, jichž bylo v této čtvrti zvlášť mnoho, a opilci, které potkával na každém kroku, přestože byl všední den, doplňovali odporný a skličující kolorit obrazu.“²² Tyto pocity ohledně města má hlavní postava románu, když jde k lichváře zastavit hodinky, aby tak nějak obhlídnul situaci a podobně ho petrohradská ulice praští, když se den po vraždě budí s horečkou a dostává předvolání na policejní stanici.

Podle toho, co jsme si zde řekli, by se skoro dalo očekávat, že Dostojevského pochmurná tvorba je pouhým odrazem petrohradského prostředí. Dodnes tak mohou soudit ti, kdo na jeho dílo pohlížejí pouze ze sociologické perspektivy. I evropská literární kritika po desetiletí tvrdila, že dílo tohoto rázu západní Evropan nemůže chápat a něco takového může vzniknout jen v podmínkách nepoznanými západnímu světu. Z pozornější a hlubší četby autorova díla je však zcela zřejmé, že Dostojevskij nikde samoučelně nelíčí

²⁰ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 28

²¹ KAUTMAN, František. *F.M. Dostojevskij - věčný problém člověka*. 1992, s. 40-41

²² DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Zločin a trest*. 1972. S. 8

prostředí, není žánrista a určitě ne krajinář. Popisy rozkošné ruské přírody, jimiž se Lev Tolstoj jen snaží čtenářovi demonstrovat své mistrovství krajinomalby, zde prostě nenajdeme. Věci sami o sobě ho nezajímají, nemají do jeho díla přístup. To však neznamená, že by Dostojevskij ruskou přírodou opovrhoval a necenil si jí. Právě naopak.²³

Zpět ale z ulic k člověku jako takovému. Velká zajímavost je, že Dostojevského romány jsou silně centralizovány a vždy najdeme v jeho díle nějakou klíčovou postavu člověka, ke kterému se vše směřuje a cílí, nebo naopak on směřuje ke všemu. Vše se točí kolem této osy ústředního člověka a rozjede se vír událostí, vášní a lidských vztahů. Klasickým příkladem Nikolaj Stavrogin z *Běsů*. Ten se z ničeho nic objeví ve své rodné gubernii a od té doby je středem, kolem kterého se začne vše točit a doslova se začnou dít běsy. Vše je k němu přitahováno, vše z něj vychází a vše se zas k němu navrácí. Postavy Šatova, Petra Verchovenského či Kirillova jsou jen části Stavroginovy roztržité osobnosti, jsou jakýmiś emanacemi. Jde jen o tajemství Stavrogina, o jeho záhadu, tento motiv je jediným tématem románu. Socialistická revoluce, ke které se schyluje v celém Rusku, je etapou v jeho životě, svědectvím o jeho niterné skutečnosti a jeho svévoli. Tímto zvláštním způsobem nám tedy Dostojevskij ukazuje postupný rozklad lidské osobnosti, která už nemůže dál, vyčerpala všech snah, není schopna další volby či oběti a je dohnána až k tomu, sáhnout si na život.²⁴

Příkladem opačného případu je zrovna kniže Lev Nikolajevič Myškin, ústřední postava románu *Idiot* a Dostojevského verze Dona Quijota, od kterého vše směřuje k jiným. Zprvu ho mají všichni jen za pouhého idiota, kvůli své nedoléčené epilepsii, ale svým chováním všechny brzy přesvědčí o své výjimečnosti a zapadne do nejvyšších společenských kruhů a spousta lidí z těchto sfér, jako třeba jeho vzdálená příbuzná, generálova žena Jpančinová, se na něm stanou absolutně závislými. Je to zvláštní postava, plná předtuch a intuitivního pohledu na věc, je však také zmatený a zároveň pln lásky ke dvěma ženám, které jsou hlavními body, ke kterým Myškin směřuje. Oproti postavě Stavrogina, který kolem sebe vyvolává běsnění a vír událostí, Myškin je tím, který se mezi těmito víry tiše pohybuje, a přestože by chtěl je zastavit a zbavit se jich, chtěl by být uzdravitelem všech, tak to není v jeho silách. Od začátku do konce příběhu není tak úplným člověkem. A i když je jeho povaha andělsky čistá, skončí to s ním v románu velice špatně.

Dokonalého andělského člověka Dostojevskij vykresluje až v Aljošovi Kramazovi. Mladíčková mnišská povaha vyniká zvláště ve vztahu mezi ním a jeho starším bratrem

²³ KAUTMAN, František. *F.M. Dostojevskij - věčný problém člověka*. 1992, s. 43

²⁴ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 29

Ivanem. Zatímco Ivan je přesně tou postavou typu Stavrogin, kolem které se věci točí a jsou zkoumány, Aljoša je ten zkoumající a zkoumané je pro něj právě Ivan, ten je záhadou pro Aljošu, stejně tak jako se Myškin zmateně snaží vyznat Natasje Filippovně a Aglaje Ivanovně. Světlí hrdinové Aljoša a Myškin jsou ti, kteří někomu stále spěchají na pomoc, protože jsou obdařeni jasnozřivostí, zatímco temné postavy Stavrogina a Ivana jsou poznamenáni svou tajemnou povahou, nikdo se v nich nevyzná a všechny kolem trápí a zužuje, to co oni činí. Taková je koncepce k centru zaměřeného a z centra vycházejícího pohybu Dostojevského románu²⁵

Kautman zas dělí Dostojevského postavy na romantické snílky a „podzemní lidi“. Tyto dvě kategorie nejsou pouze antipóly a dvěma stranami mince téhož jevu. Oba jsou odtrženi od skutečnosti a oba vyjadřují fáze lidské existence.

Podzemní lidé žijí v bídných podmínkách, ve svých příbytcích, přístřešcích. Raskolnikov o svém bytě mluví jako o rakvi, a přesto je v něm schopen ležet celý den v posteli a nevycházet ven, nechce se mu pracovat a dokonce ani jíst. V podobných podmínkách žijí i Šatov s Kirillovem v *Běsech*. Podzemní člověk je rád schován ve svém doupěti, kde je odtržen od lidského společenství. „Podzemí“ to je neangažovanost, možnost vzdát se beznadějných pokusů o navázání jakéhokoliv vztahu s jinými lidmi. Idea románu *Výrostek* je taková, že „podzemí“ je svobodou a také lhostejností k vnějšímu životu, neschopnost lásky, či jakéhokoliv citu k druhému.²⁶ Podzemní člověk je psychicky i sociálně deformovaný, a pokud je bezmocný, tak budí až soucit. V opačném případě v nás vyvolává hrůzu. Ví, že poslední slovo (obzvláště o něm) patří jemu a udrží si ho za každou cenu, v tomto slově svého sebevědomí se pak může stát někým, kým není²⁷. Dostojevského romantický snílek je však ve stejném vztahu k vnějšímu světu.

Lidská přirozenost člověka, co se stáhnul do podzemí, je polární antinomická a iracionální. Člověk má z jakéhosi důvodu nepotlačitelnou vůli k iracionalitě, svobodě a utrpení. Neusiluje nutně o svůj prospěch a někdy by se zdálo, že snad dává přednost utrpení. Racionální způsob se mu nezamlouvá a raději volí svobodu, která stojí nad blahobytem. Svoboda ruku v ruce s iracionalitou ale člověka táhne dolů, dolů do podzemí. V *Zápiscích z podzemí* dochází poprvé k této myšlence ideové dialektiky člověka a jeho osudu. Je to předzvěst hrdinů jako Raskolnikov, Stavrogin nebo Ivan Karamazov, v jehož *Velkém inkvizitorovi* to vrcholí. Ivan je poslední etapou na cestě

²⁵ Tamtéž, s. 30

²⁶ KAUTMAN, František. *F.M. Dostojevskij - věčný problém člověka*. 1992, s. 65

²⁷ BACHTIN, Michail Michajlovič. *Dostojevskij umělec: k poetice prózy*. 1971, s. 367

svobody, která se změnila ve svévoli a vzpouru proti Bohu. Celá tragická dialektika se však rozuzlí v postavě Krista.²⁸

Je otázkou, zda vůbec může být člověk vyčerpávajícím způsobem pochopen tím, co o něm lze vědět. Anebo je ještě něčím dalším, totiž svobodou, která uniká každému předmětnému poznání, ale přesto je člověku přítomna jakožto nevyhnutelná možnost.²⁹

Lidská přirozenost je antinomická a polarizována „*Co se dá očekávat od člověka jakožto bytosti obdařené takovými podivnými vlastnostmi?... Pohrdne cukrovím a schválně se bude dožadovat nějaké škodlivé hlouposti, nějakého neekonomického nesmyslu jedině proto, aby do vší té pozitivnosti a moudrosti přimísil zákazonosný živel své fantazie. Právě ty nefantastičtější nápady, ty nejhorší hlouposti si bude chtít ponechat, a to jedině proto, aby sám sobě dokázal, že lidé jsou dosud lidmi, a nikoli pianovými klávesami.*“³⁰ Dále Dostojevskij v dialogu příběhu rozvádí myšlenky jako například: co se stane s naší svobodnou vůlí, jak nás přehnaná racionalita odkáže jen na tabulky a aritmetiky, a nebude platit nic jiného, než že dvě a dvě jsou dohromady čtyři. Tento matematický zákon bude platit o lidské vůli, ale co bude s ní? Nemá tedy člověk proto takové zalíbení v ničení a chaosu, nemá snad strach z instinktivního dovršení díla? Je však možné, že jediný cíl v tomto pozemském životě, k němuž lidstvo směřuje, je právě ta nekončící cesta za daným cílem. „*Ale dvakrát dvě jsou čtyři pánové to už není život, to je začátek smrti.*“³¹ Není možnost, že by lidská přirozenost mohla být racionalizována. Vždy zde bude nějaký schovaný kousek iracionálnosti v nás a ten je zdrojem života.

Je Dostojevskij sám podzemní člověkem, do kterého se vcítil? Spíše ne. Podzemní hledisko není totožné s myšlením autora. Ten se svět ještě snaží vidět pozitivně skrze naději v náboženství. Z této perspektivy si Dostojevskij jasně uvědomuje, jakou zkázu může přinést cesta svévole a vzpoury. Ta totiž necílí v ničem jiném než v zániku svobody a dokonce i v rozkladu osobnosti. Podzemní člověk je na tragické lidské cestě, na které postupně svobody pozbývá. S podzemním člověkem se však shodne na odmítání racionalizace lidské společnosti a upřednostnění blahobytu nad svobodou. Dostojevskij člověka povede komplikovanější cestou, kde je jasné, že svévole ničí svobody a ve vzpouře je popírán člověk. Cesta svobody vede buď k člověkobožství, a na této cestě člověk nalézá svůj konec a smrt, anebo k boholidství, kde dochází člověk spásy, kde je s konečnou platností stvrzován jeho obraz. Člověk je člověkem, jen pokud je obrazem

²⁸ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 34

²⁹ JASPERS, Karl. *Úvod do filosofie: dvanáct rozhlasových přednášek*. 1996, s. 46

³⁰ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Zápisky z podzemí*. Brno: Tribun, 2007, s 140-141

³¹ Tamtéž, s 142-143

Božím. Pokud však Bůh není, stává se člověk sám bohem, pak však není ani člověka a umírá jeho lidství. Pouze v Kristu je problém člověka vyřešen.³² „*A tu harmonii taky předražili, je to docela nad naše poměry, platit tak vysoké vstupné. Proto spěchám, abych svou vstupenku vrátil, a jsem-li slušný člověk, musím jí vrátit co možná nejdřív. To také dělám. Tedy ne, že bych neuznával Boha, Aljošo, jenom mu co nejuctivěji vracím vstupenku.*“, „*To je vzpoura.*“ tiše se sklopenýma očima promluvil Aljoša., „*Vzpoura? To od tebe nerad slyším,*“ řekl Ivan vážně. „*Ve vzpouře se nedá žít, já chci žít.*“³³

Ve své svobodě se člověk rozhoduje a nepodléhá automaticky přírodním zákonům. Je si v ní darován. Rozhoduje-li se svobodně a chopí se vlastního života naplněn smyslem, pak si jasně uvědomuje, že za sebe nevděčí sám sobě. Teprve na vrcholu své vlastní svobody, bez vnějších tlaků naléhajícího přírodního dění, si uvědomuje, že si je dán transcendencí. Čím víc je tedy člověk autenticky svobodný, o to víc si je jist Bohem a že není svobodný skrze sebe sama. Lidé si sami se sebou nikdy nestačí, tíhnou k hloubce vědomí v Boha, tím zároveň prohledají sami sebe ve své nicotnosti.³⁴

Dalším problémem v Dostojevského pojetí člověka je mimo neuchopitelnost lidské přirozenosti také lidská pluralita. V člověku je neustálý boj protikladů, který neprobíhá pouze na povrchu v tělesné sféře, či snad v duševní ale i v duchovní. Pohyb se nachází v samé hlubině bytí. Tento aspekt je stěžejní pro Dostojevského antropologii a ontologii. V té hlubině se utkává božský a ďábelský princip. Boj probíhá v hloubi lidského ducha. Zlo tedy má hloubku a je duchovní povahy. Bitevní pole se nachází hluboko v lidské přirozenosti.

Spasit by nás měla krása, jak je Dostojevskij často citován. Nebylo pro něho ničeho vyššího než krásy, avšak i ta je stržena Herakleitovým proudem a věčným bojem protikladů, a i v kráse samé se nachází neklid. Stejně jak nám připomíná známá řeč Dimitrije Karamazova, který je krásou fascinován a zároveň ho děsí. Popisuje jí jako strašlivou a nedefinovatelnou, protože nám dal Bůh cenné hádanky.³⁵ „*Všechny břehy se tu sbíhají a všechny rozpory žijí vedle sebe...Krása! Nemohu snést, že některý člověk i s ušlechtilým srdcem a velmi rozumný začne ideálem Madony a končí ideálem Sodomy.*“³⁶ Dostojevského trápí právě to, že ideál krásy je přítomen v obou ideálech, že i v kráse je temný živel. Východisko pak samozřejmě vidí v kráse Kristově.

³² BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 36

³³ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Bratři Karamazovi*, 2009, s. 240

³⁴ JASPERS, Karl. *Úvod do filosofie: dvanáct rozhlasových přednášek*. 1996, s. 46

³⁵ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 39

³⁶ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Bratři Karamazovi*. 2009, s. 126

Dostojevskij se navrácí ke staré křesťanské pravdě o člověku potom, co od ní humanistické smýšlení opustilo. Po tomto úpadku přichází nová podoba duše i s novými perspektivami, toužící po kontaktu s Bohem. Člověk tou dobou vstoupil do zralejší doby duchovní vyspělosti. Tím se Dostojevského hluboce křesťanská antropologie liší od té staré křesťanské. Patristická antropologie podává příliš jednoduchý obraz o dobru a zlu, nevidí komplikovanou polaritu jedince tak jako Dostojevskij. Uvědomil si totiž tragický úděl lidské svobody, která dopadá na člověka. Cesta svobody pak vede buď k bohočlověku, či k člověkobohu. Dostojevskému se otevřela cesta ke Kristu v neomezené svobodě člověkobožství skrze pokušení a nepravost. A to již bylo nové slovo o člověku.³⁷

Tvorba našeho autora je velikou krizí pro humanismus, společně s dílem Nietzscheho. Humanistická sebejistota a spokojenost člověka se sebou samým dospěla ke svému pádu přesně u těchto dvou myslitelů-literátů. Na cestě dál je už jen rozcestí, jehož jedna cesta vede k bohočlověku a druhá člověkobohu, tedy nadčlověku. Nietzsche vidí v člověku jen a jen hanbu, a tak překonává jeho i Boha v nadčlověku. Jak praví jeho Zarathustra v úvodu knihy, kde prorok promlouvá k zástupcům na náměstí, jenž čeká na vystoupení provazolezce „*Člověk jest provaz, natažený mezi zvířetem a nadčlověkem, provaz nad propastí. Nebezpečný přechod, nebezpečná chůze, nebezpečný pohled zpátky, nebezpečné zachvění, nebezpečná zastávka. Co je velkého na člověku, jest, že je mostem a nikoli účelem: co lze milovati na člověku, jest, že jest, přechodem a zánikem!*“³⁸. Dostojevskij si uvědomuje pokušení cesty nadčlověka, ale na rozdíl od Nietzscheho vidí světlo v druhé cestě a to v cestě bohočlověka, tedy Krista. V Kristově světle Dostojevskij plně uzřel temnotu nadčlověka. U něj člověk není překonán, ale uchován, je spasen skrze boholidství. Bytí člověka předpokládá bytí Boha, takže pokud Boha zabijeme, umíráme s ním i my.³⁹

Existuje souvislost mezi trváním na svobodě bez Boha a zbožštěním člověka. Jedná se pak o svobodu libovůle, ta se pak považuje za absolutně samostatné „já chci“. Člověk se pak spoléhá na vlastní sílu onoho „já chci“. Ale takový sebeklam, že si je člověk dán skrze sebe sama, mění svobodu v bezradné a prázdné bytí. Vůle zmitající se v sebeprosazení se obrací v zoufalství, v němž splývá to, jak praví Kierkegaard: zoufalé chtění být sám sebou a zoufalé chtění nebýt sám sebou.⁴⁰ „*Je zkrátka, jak se říká,*

³⁷ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 40

³⁸ NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra: kniha pro všechny a pro nikoho*. 1968, s. 9

³⁹ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 41-42

⁴⁰ JASPERS, Karl. *Úvod do filosofie: dvanáct rozhlasových přednášek*. 1996, s. 33

*nešťastný, jeho bezprostřednost se natolik nalomí, že už nemůže sebe sama reprodukovat, a proto si zoufá.*⁴¹

Toto je krátké vyložení pojetí člověka v díle F. M. Dostojevského, máme-li se však ponořit hlouběji do tohoto problému, musíme se vydat k jádru problému svobody, která je podle něj největší definicí člověka. Cesta svobody je však cesta utrpení a člověk se setkává se zlem, sám jej zakouší a sám jej činí.

2.2. Svoboda

Pojem svobody je v Dostojevského díle velmi důležitý, kolem svobody se odehrává vše. Jeho svět je krutý, protože se svobodou si člověk nese i odpovědnost za vlastní činy. Otázku svobody staví nad veškeré světové dění, svoboda je tragédií, která směřuje k jejímu naplnění. Všechny jeho romány jsou tragédiemi, tudíž zkouškami lidské svobody.

Svoboda není jen tak nějakým bytím, je právě bytím člověka. Je zcela opuštěná, bez jakékoli pomoci a vydána nesnesitelné nutnosti vytvářet se až do těch nejmenších podrobností. Svoboda je tedy zároveň i nicotou (tragédií) lidského bytí. Člověk je svobodný ve své podstatě, nemůže být v jednu chvíli svobodný v druhé chvíli nebýt svobodný. Může být buď svobodný, anebo nebýt vůbec.⁴²

Otázka svobody je celkově velmi aktuální v Dostojevského době, v 19. století je sporem determinismu a indeterminismu i v sociologii a politologii té doby. Dotýká se otázky svobody jak ve svých raných dílech řešících sociální tematiku, tak i v těch pozdějších s tematikou existenciální, kde se do popředí dostávají paradoxy bytí konkrétního individua. Postavy románů jsou vystaveny takovým mezním situacím, ve kterých jejich jednání obzvlášť vynikne. Tím by se Dostojevského díla mohla zdát do jisté míry umělá a vyabstrahovaná, avšak málokdy to tak cítíme.⁴³

Dostojevského svoboda je dvojí. Buď prvotní, či konečná. Člověk začíná tím, že svou svobodu vyhláší vzpourou a bere na sebe veškeré utrpení a šílenství jen proto, aby si dokázal vlastní svobodu, a zároveň tím hledá svou poslední/mezní svobodu. Toto pojetí tak Berďajev přirovnává k učení o svobodě u svatého Augustina. Ten dělil svobodu na malou a velkou (minor a maior). Malá svoboda souvisí s volbou člověka volit dobro, ale připouští možnost hříchu, tudíž možnost špatné volby, zatímco velká svoboda, jejíž zastánce Augustin byl, je svoboda v Kristu. To je ta svoboda, kterou máme zvolit, abychom odhalili lidského ducha ve své největší kráse, osvobozeného od zvířecích pudů

⁴¹ KIERKEGAARD, Søren Aabye. *Bázeň a chvění: Nemoc k smrti*. 1993, s. 156

⁴² SARTRE, Jean-Paul. *Bytí a nicota*. 2006, s. 511

⁴³ KAUTMAN, František. *F.M. Dostojevskij - věčný problém člověka*. 1992, s. 204

a světského života. Ne svoboda prvního Adama, ale toho druhého Adama, jak Berd'ajev píše. Kristus dává člověku možnost druhé svobody, ale podmínka pro její naplnění je přijmout Krista svobodně a nikoli z donucení. To je veškerý smysl aktu víry, který je také aktem svobody. Svoboda zkrátka nemůže být ztotožněna s dobrem, pravdou, nebo dokonalostí. Musí se jednat o svobodu dobra a zla, a nesmí docházet ke ztotožnění svobody s dobrem, protože pak dochází k jejímu popření. Tento problém svobody je řešen v celých dějinách křesťanského myšlení, ať už u zmíněného Augustina, či později Luthera nebo Kalvína, který ve svém učení jakoby popřel veškerou svobodu. Svoboda vždy umírala ve zlu, jež se v ní našlo nebo kvůli násilnému nátlaku, který měl vézt k dobru. Křesťanství je láska svobodná a té se snoubí svoboda boží se svobodou lidskou.⁴⁴

Zde Dostojevskij překračuje jak tradiční pojetí křesťanské svobody, tak i představu antického světa. Staří Řekové chápali svobodu pouze racionálně, zatímco křesťané odhalují iracionální princip, který se projeví v praktickém životě. V antice se tohoto iracionálního principu báli a viděli v něm neomezeno, a tak se snažili dosadit hranice a meze. To se odráží také na pojetí světa, kdy antický kosmos je ohraničený, zatímco novověké universum, už hledí do nekonečna, protože křesťanský člověk se už tomuto absolutnu nebrání. To co je pro starého Řeka chaos, je pro křesťanského člověka svoboda. Vrcholná řecká filozofie i drama poukazují na tuto nutnost, vzdát se hranic a ve výsledku se tedy helénistický svět přiklání ke křesťanství.⁴⁵

Cesta svobody u Dostojevského ale začíná svobodou člověka podzemního. Je to neomezená svoboda překračující hranice, které zkoumá a zakouší. Zdá se, že v případě takové neomezené svobody je dovoleno naprosto vše, nevyjímaje vraždy, ideál Madony splývá s ideálem Sodomy. Ve svobodě podzemního člověka Dostojevskij nachází zakořeněnou smrt. Raskolnikov doslova překročil hranice vlastní přirozenosti a svou vizí nadčlověka se sám utápí ve své nicotnosti, slabosti a nesvobodě. Stavrogin skrze bezmoc a apatii končí vyčerpáním a totálním vyhasnutím osobnosti. Klasickým příkladem člověka, co se chtěl stát Bohem, je Kiriilov. Je to čistý doslova svatý člověk, avšak zřekl se Boha a skončil nesmyslnou smrtí, protože na cestě člověkobožství umírá lidská svoboda i člověk sám. Vrcholem je Ivan Karamazov. V jeho podání svoboda jako svévole a lidské sebeutvrzení musí dospět nejen k popření samotného Boha či světa a člověka, ale i samotné svobody.⁴⁶

⁴⁴ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 45-46

⁴⁵ Tamtéž, s. 48

⁴⁶ Tamtéž, s. 52-53

Dostojevského právě v tomto momentě tíží to, že je člověk schopen se své vlastní svobody vzdát. Člověk se zalekne náročné cesty svobody, se svobodou není lehké žít, svoboda nese také odpovědnost. Všichni lidé nejsou schopni nést toto břemeno a utíkají do náručí nastoleného lidského štěstí, dle Dostojevského například katolicismus (*Velký inkvizitor*) a ateistický socialismus ve své démonické vizi člena revolučního spolku Šigaleva z *Běsů*, který praví „*Vycházejte z bezmezné svobody, končím bezmezným despotismem*“⁴⁷. Dostojevskij však věděl, že pravá svoboda a rovnost se dá nalézt pouze v Kristu. A skrze svobodu i dospějeme k Bohu. Víra nemá zakořenění ve zkušenostním rámci světa ale v lidské svobodě. Ten, kdo si opravdu uvědomí svoji svobodu, tomu se zároveň dostává i jistoty o Bohu. Je si jist, že ve své svobodě si není dán skrze sebe sama, ale že si je ve své svobodě darován. Nejvyšší svoboda je pak nejhlubší svázaností s transcendencí.⁴⁸ Člověk se pouze domnívá, že bez Boha může dosáhnout lepšího světa bez takového utrpení, zla a tak dál. Vzpurná svoboda tedy potlačuje ideu svobody jako takovou, bez možnosti prohlédnout tajemství Boha a světa ve světle svobod. Ve světě je tolik zla a utrpení, protože jeho základy jsou zakotveny v lidské svobodě. Vyhnout se zlu a utrpení se tedy dá vážně jen díky potlačení svobody. Takový svět by byl sice na pohled dobrý a šťastný, ale za cenu nulové svobody a racionalizace všeho, jednalo by se o takovou násilnou harmonii, kde je vše od začátku do konce podle plánu. Byl by to svět vybudovaný z pouhé nutnosti.

2.3. Svoboda ústící ve zlo

Konečně se dostáváme k samotnému zlu, jehož otázka se svobodou velice úzce souvisí a v Dostojevského tvorbě má své nezpochybnitelné místo. Zlo je od počátku spjata se svobodou, bez svobody by zlo nebylo možné a přece si stále klademe otázku, kde se zlo bere a jaký má smysl. Kdyby nebylo lidské svobody, tak by za veškeré zlo byl odpovědný Bůh. Problém teodiceje je taktéž stále dokola řešená otázka bez uspokojivého závěru, ale měli bychom se spokojit s tím, že k hrůze zla patří právě to, že je absurdní a nevysvětlitelné. „*A snažil jsem se pochopit, co jsem slyšel: že naše svobodná vůle je příčinou toho, že zlo pácháme, a tvůj soud, spravedlivý soud příčinou toho, že zlo zakoušíme, ale nedokázal jsem to ještě jasně proniknout. Když jsem se snažil své rozumové schopnosti vyvést z té propasti, zas a znovu jsem do ní padal, zas a znovu se o to pokoušel, zas a znovu. K tvému světlu mě totiž pozvedalo přesvědčení, že to, že mám svobodnou vůli,*

⁴⁷ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Běsi*. 2014, s. 397

⁴⁸ JASPERS, Karl. *Úvod do filosofie: dvanáct rozhlasových přednášek*. 1996, s. 33

je tak jisté, jako že žiji.“⁴⁹, „Kdo tedy do mě vložil, kdo do mě zasadil hořký kořen, když jsem byl přece celý učiněn svým nejmilejším Bohem? A je-li původcem d'ábel, odkud se vzal ten d'ábel? A stal-li se z dobrého anděla d'ablem vinou zvrácené vůle, odkud se v něm vzala zlá vůle, pro kterou se stal d'ablem, když byl od nanejvýš dobrého Stvořitele celý učiněn jako d'ábel.“⁵⁰ Takto se po původu zlu v nás ptá již Augustinus Aurelius, jehož myšlenky o zlu patří k těm nejznámější, zároveň je to myslitel uznávaný jak v západní, tak východní křesťanské tradici.

Dostojevskij si plně uvědomoval vztah mezi zlem a svobodou, avšak bylo mu též jasné, že bez svobody by nebylo ani dobra. Svoboda je iracionálním prvkem, tudíž může vyústit jak v dobro, tak ve zlo. Odmítnutí svobody kvůli tomu, že je podstatou zla, bychom podpořili zlo ještě více. V Dostojevského světě vše začíná u svobody, z které se stává svévole a ta vede ke zlu, jenž pak vede až k samotnému zločinu.

Otázka zločinu zaujímá v Dostojevského práci jedno z ústředních míst. Zkoumá hranice lidské přirozenosti, aby se ponořil do samé podstaty zločinů, protože při spáchání takového činu člověk tyto meze překračuje. Dostojevskij tak odhaluje ontologické důsledky zločinu, a to přece jen to, že sice svoboda vede ke svévoli a ta ke zlu a zlo zas ke zločinu, avšak zločin nemůže vést k ničemu jinému než k vnitřní nutnosti trestu. Touha po trestu na člověka číhá v hloubi jeho vlastní duše. Naproti tomu Dostojevskij bojuje proti vnějškovému pojetí zla a hledání jeho původu v sociálních podmínkách. Dostojevskij je silně proti tomuto humanisticko-pozitivistickému pohledu na věc. V případě, že člověk je pouhým odrazem svých životních podmínek, není pak odpovědnou bytostí, není člověka, a pak ani Boha, svobody, dobra, či zla.⁵¹

Dostojevskij trvá na odpovědnosti a nutnosti trestu v zájmu zastání se lidské důstojnosti a svobody člověka. Zlo se nachází hluboko v lidské přirozenosti, v iracionální svobodě, ve zřeknutí se Boha, zlo má niterný zdroj. Jeho povaha je metafyzická, ne vnější a sociální. Stejně tak trest čeká uvnitř nás v našem svědomí, nikoli v podobě trestu vnější státní moci. Žalář nebo Sibiř je pak jen lehkým zadostiučiněním našemu svědomí. Naše svědomí touží po mnohem větším trestu a skrze něj se nám ho dostává. Veškerým tímto problémem se zabývá právě *Zločin a trest*. Zákon jako vykonavatel moci nechápající lidskou duši je vyobrazen zas v soudním procesu s Dimitrijem Karamazovem.

Zlo však může i člověka konfrontovat na jeho cestě životem, zlo je zkušeností a může být i obohacující zkušeností a zkouškou, která nás někam posune. Ten, kdo kráčí

⁴⁹ AUGUSTIN. *Vyznání*. 2015, s. 167

⁵⁰ Tamtéž, s. 168

⁵¹ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 58-59

vědomě cestou zla, toho zlé zkušenosti ničím neobohatí. Konání zla člověka jen degraduje a shazuje, zajisté ho nikam neposunuje. Uspokojení ve zlu neznamená nic jiného než smrt. Jak bylo řečeno, zlo může být cestou člověka a zakoušením jeho svobodu avšak nemusí být nutně etapou ve vývoji dobra. Cesta člověka pak vrcholí ve vykoupení, v jehož naplnění Dostojevskij věří skrze Krista. Cesta vede od svobody ke zlu až k vykoupení. Tuto cestu zakoušejí temní hrdinové jeho románů.⁵²

Je vše dovoleno? To je Dostojevským často řešený problém. Jestli se člověk vydá na cestu svobody, musí si klást otázku, zda jsou nějaké hranice jeho jednání. Opět se vracíme k problému lidské svobody na rozcestí bohočlověka a člověkoboha. Ten, jenž se Boha zřekne a sám se stane ve svém světě Bohem, si určuje hranice sám, čímž posouvá nebo dokonce boří ty pomyslně zavedené. Boha si nahradí jakousi svoji ideu, které slouží. Pak pozbývá své vlastní individuální svobody a stává se otrokem ideje, kterou si sám usmyslil. Raskolnikov ze *Zločinu a trestu* je naprosto klasickým případem toho, o čem je řeč. Raskolnikov se vůbec nezdá být svobodným člověkem, ale stále se točí ve víru své ideje o nadlidech, co jsou předurčení k tomu konat dobro pro lidstvo, ale na úkor jiných. Například se může jednat o zlou lichvářku, kterou neměl nikdo rád a sama tropila jen zlo a všem byla na škodu. Raskolnikov tyto myšlenky předkládá hlavně při obhajobě svého článku přímo na policejním komisařství, aby pak předešel podezření. „*Pokud jde pak o mé dělení lidí na obyčejné a výjimečné, souhlasím s tím, že je trochu svévolné, ale já přece netrvám na žádných přesných číslech, Mně jde hlavně o samu myšlenku. A ta tkví v tom, že sama příroda zákonitě dělí lidi obecně vzato na dvě třídy. Na nižší (obyčejné lidi), to je, abych tak řekl, na materiál sloužící jen k plození sobě podobných, a na vlastní lidi, to je takové, kteří mají dar nebo talent říci ve svém prostředí nové slovo.*“⁵³ Román však potvrdí, že se Raskolnikov mýlí. I jeho dožene svědomí a touha po trestu. V této imanentní zkušenosti se ukazuje, že ne vše je dovoleno, jelikož jsme utvoření podle obrazu Božího. Duchovní přirozenost člověka zkrátka nedovoluje zabití ani toho nejubožejšího, nejzbytečnějšího člověka. Zabije-li člověk jiného člověka ve svévoli, zabíjí tím i sám sebe a žádná víra v ideu nebo vyšší princip ho nezachrání. Raskolnikov se z postavení nadčlověka sám degraduje na bezmocné, vystrašené stvoření. Tím, že zabil zlou stařenu, která nikomu nebude chybět, zabil také sám sebe. Nedosáhl žádného dobra pro lidstvo, je téměř nemocný, a hlavně naprosto zmatený ze svých činů a dřívějších myšlenek. Dostojevský dokazuje, že falešná idea ničí člověka a jeho nárok na neomezenou sílu je jen slabost a nemohoucnost. Raskolnikova vnitřní muka poukazují

⁵² Tamtéž, s. 61-62

⁵³ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Zločin a trest*. 1972, s. 218-219

jak na to, že překročil meze přijatelného, tak i na jeho slabost a nicotnost.⁵⁴ „*Podlý člověk, ale pykat za svůj čin půjdeš! Půjdeš přece?*“, „*Půjdu. A hned. Ale právě abych se vyhnul té potupě, chtěl jsem se utopit, Duňo, a už jsem stál nad vodou, ale tu jsem si řekl, že když jsem se do té chvíle pokládal za silného člověka, tak necouvnu ani teď před potupou.*“ řekl předbíhaje. „*Je to hrdost Duňo?*“, „*Ano hrdost Ród'o.*“ Raskolnikovi zablýsklo v pohaslých očích, jako by ho potěšilo, že je ještě hrdý.⁵⁵

Odpověď na Raskolnikovu otázku, jestli mu náleží právo zabít i toho nejubožejšího z lidí, tedy nenáleží člověku, ale Bohu. Ten je nejvyšší ideou a není žádná nad ní. To je smysl celého románu *Zločin a trest*.

Dalším románem vyobrazujícím zlo v nějaké podobě jsou, již několikrát v této práci zmíněné, *Běsi* a ten největší z nich Petr Štěpánovič Verchovenskij. V románu jsou brilantně vybarveny důsledky posedlosti bezbožnou ideou, jak individuální, tak i kolektivistickou. Sám Verchovenskij zachází snad ještě dál než Raskolnikov. Petr Štěpánovič ve své víře v ideu přestává být člověkem, pokládá naprosto vše za dovolené. Je nejhroživější postavou v Dostojevského díle vůbec. Výčitky či sebemenší známky vnitřního rozporu u něj najdeme těžko. Pro něho samotného ani člověk neexistuje v roli objektu a vlastně ani subjektu, on sám přestává být člověkem. Posedlost revoluční myšlenkou vede k nelidskosti a k popření člověka, dochází ke zrušení kritérií pro dobro a zlo. To vše se nachází v děsivém výjevu zavraždění Šatova.⁵⁶ Ten ke konci románu najde znovu smysl života ve sblížení se svou ženou a narození dítěte. Až ve chvíli, kdy má konečně pro co žít, se odhodlá zříct falešné ideje. Je nám však jasné, že zemře chladnokrevnou rukou Verchovenského. „„*Pánové,*“ oslovil Petr Štěpánovič všechny účastníky (vraždy), „*ted' se rozejdeme. Nepochybuj o tom, že pociťujete tu svobodnou hrdost, kterou člověka naplňuje každé splnění svobodné povinnosti. Pakliže jste snad v této chvíli – k mé lítosti – příliš vzrušeni, než abyste mohli něco takového pociťovat, pociťte to nepochybně zítra, kdyby už bylo hanba to nepocítit. A vás Virginskij, jediný okamžik, svobodného uvažování přesvědčí, že v zájmu společné věci nebylo možné spoléhat na čestné slovo, ale bylo nutné jednat právě tak, jak jsme jednali.*““⁵⁷

Je tedy i otázkou, kdo jsou ti *Běsi*, kterými autor svoje dílo tituluje. Mladí výrostci Verchovenskij a Stavrogin jsou jen vrcholem ledovce. Ledovec pak tvoří slepá idea sama, idea, která mohla být na počátku pouhou touhou po spravedlnosti, ale skrze fanatismus

⁵⁴ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 62-63

⁵⁵ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Zločin a trest*. 1972, s. 437

⁵⁶ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 64

⁵⁷ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Běsi*. 2014, s. 514

se může stát touhou po moci. A když člověk vystřízliví a uvědomí si, jaké to falešné ideje slouží, raději zůstane nadále oklamán, i když od teď sám sebou, než aby vystoupil a riskoval vlastní zkázu. Ve výsledku k ní však dojde právě tím, že setrval ve svém sebeklamu. Dostojevskij ostatně na začátku knihy mimo Puškinův citát cituje také evangelistu Lukáše, konkrétně 8,32-36. V této novozákonní pasáži je muž zbaven svých démonů, chceme-li běsů, a ti se vtělí do stáda vepřů, které do jednoho zahyne po skoku ze skály. Vyléčení a prozření jedince, však zástup lidí děsí a prosí Ježíše, aby odešel. Dostojevskij tím chtěl též naznačit, že hlasatelé libovůle a obdivovatelé falešných idejí nejsou víc než ta prasata, která se nevyhnou svému pádu.

Hloubka lidského svědomí je v Dostojevského díle prozkoumána jako do té doby nikde jinde. Jsou to totiž i naše myšlenky a tajné úmysly, které pak vedou ke zločinu, aniž bychom chtěli. Už jen tajný úmysl, který popírá bytí našeho bližního. Ivan Karamazov svého otce nezabil, ale cítí takovou vinu, která ho dohání k šílenství. Je to právě on, moderní ateistický myslitel, který stále hlásá, že vše je dovoleno. Graduje to u něj až do rozdvojené osobnosti. Střetává se se svým špatným já, které pak promítá do prostého Směrďakova. Ivan v něm cítí násilnou potenci a poňouká ho ke zločinu, k vraždě otce, kterou si v hloubi srdce přeje sám. Směrďakov se tedy stává jeho nižším zločinným „já“. Falešné bezbožné ideje ho dovedly k nejtemnějšímu přání ospravedlňujícím otcovraždu, aniž by si to uvědomil před tím, než k činu vůbec dojde. Má-li být někdy zase člověkem, cesta vede skrze šílenství a pokání. Stejně tak Ivanův bratr Dimitrij, který je nespravedlivě odsouzen za vraždu starého Fjodora Pavloviče Karamazova se dopouští otcovraždy, když prohlašuje pochybnosti, zda-li má jeho zhýralý otec právo na život. Pro svůj pocit viny právě proto přijímá trest, z právního hlediska nespravedlivý, v celku s pokorou a pokáním. K podobnému pocitu viny dochází i Stavrogin v *Běsech*. Vrah jeho zákonné ženy Chromonožky, Fed'ka, pravý viník její smrti, prostý, zlý kriminálník je naprosto přesvědčen, že byl k vraždě sveden samotným Stavroginem. Ten cítí svoji vinu, kterou ve výsledku sám neunes a vezme si život.⁵⁸

Dostojevskij jako křesťan hájí nesmrtelnou duši. Připustit si nesmrtelnost duše znamená připustit si její svobodu a s tím si připustit i odpovědnost za své činy. Uznat existenci niterného zla, odpovědnost za zločin znamená uznat pravé osobní bytí člověka. Popřít osobní bytí a nesmrtelnost je zlo. Popření nesmrtelnosti je popření existence dobra a zla. S popřením nesmrtelnosti se nese popření odpovědnosti za zlo. S nesmrtelností je tu také absolutní význam každé lidské bytosti, ať je to „vyšší člověk“ Raskolnikov, nebo jím

⁵⁸ Tamtéž, s. 66-67

zavražděná lichvářka. Její vraždou Raskolnikov zabíjí sám sebe a popírá nesmrtelnost obou, a tím všech. To je Dostojevského morální křesťanská dialektika. Výrazem této lidské přirozenosti je lidské svědomí.⁵⁹

Kdybychom se měli vrátit k augustinovskému pojetí zla, pak Dostojevského člověk, který následuje Krista, je plným dobrem, ale cesta libovůle vyvolává jeho absenci. Je tedy pak neúplným člověkem, nesoucím v sobě zlo na úkor dobra. *„Bylo mi také zřejmé, že jsou dobré věci, které podléhají porušení. Kdyby byly nevyšším dobrem nebo kdyby nebyly vůbec dobré, nemohly se porušit: jako nejvyšší dobro by bylo neporušitelné, a kdyby dobrem vůbec nebyly, nebyly by v nich nic, co by se dalo porušit. Porušení působí škodu, ale neškodilo by, kdyby se nezmenšovalo dobro. Buď tedy porušení vůbec neškodí, což není možné, anebo, a to je naprosto jisté, všechny věci, které podléhají porušení, jsou zbavovány nějakého dobra.“*⁶⁰

Co se týče utrpení, tak si Dostojevskij uvědomoval, a dokonce hlásal, jeho nezbytnost a vykupitelskou sílu. Protože utrpení se pojí se zlem a zlo se pojí se svobodou. Vždy je tu s námi věčné pokušení zbavit se utrpení tím, že se zbavíme vlastní svobody a tedy odpovědnosti za naše činy. Skrze utrpení a svobodu dosahujeme dobra. *„V tomto ohledu se utrpení trpícího liší od utrpení člověka jednajícího, neboť když tento trpí, jeho utrpení má význam pro vítězství ve světě. Jestliže však trpící člověk na sebe ochotně vezme utrpení, jež jsou mu určena, pak je ochoten vše trpět pro dobro, to jest, aby dobro zvítězilo v něm.“*⁶¹

Zvláštní je pak Dostojevského pojetí lásky, které není zcela pozitivní romantickou záležitostí. Hlavně pak její vášnivé složky, kdy se vše děje v atmosféře vášnivé vyhrocenosti. Je to právě Dostojevského ruský člověk, který je zmítán vášní a smyslovostí. Láska v Dostojevského díle je tedy opět spíše vášní, je tou dionýskou láskou, která člověka trýzní a nevysvobozuje. Láska je součástí utrpení člověka na tomto světě. Příběh ruské lásky je tragický, neprošel romantismem na rozdíl od západní Evropy. Rusko ve své literární tradici postrádá hrdinské eposy o udatných rytířích a jejich dámách, nemají svého Danta a Beatrice, či Romea a Julii. Láska v Dostojevského tvorbě má tedy význačné místo, ale nemá hodnot sama o sobě, otevírá pouze pohled na tragickou lidskou cestu. To souvisí i s postavením ženy v jeho románech. Nenajdeme zde hrdinku typu Tolstého Anny Kareniny, žena je pouhá součást mužského osudu, je vnitřním tématem v tragédii jeho ducha, je jeho vnitřním pokušením. U Dostojevského těžko nalezneme půvab lásky

⁵⁹ Tamtéž, s. 68

⁶⁰ AUGUSTIN. *Vyznání*. 2015, s. 180

⁶¹ KIERKEGAARD, Søren Aabye. *Čistota srdce aneb chtít jen jedno*. 1989, s. 128

a spokojenost rodinného krbu. Velký spisovatel vidí bezhlavou lásku jako projev lidské svévole, právě ona rozštěpuje lidskou přirozenost. Láska je pouze jedním z momentů osudu člověka a jeho svobodné vůle.

2.3. Vrchol Dostojevského myšlení – Velký inkvizitor

Velký inkvizitor už byl v práci několikrát zmíněn. Jedna z posledních částí práce se věnuje nejen této povídce, nacházející se v románu *Bratři Karamazovi*, ale i fenoménu Velkého inkvizitora jako takového.

Sám autor *Velkého inkvizitora*, jeden z bratrů Karamazových, Ivan, ji nazývá básní v próze. Báseň přednáší svému hluboce věřícímu mladšímu zbožnému bratru Aljošovi v krčmě jejich rodného města. Ivan se chystá odjet na dlouhou dobu do Moskvy a toto jsou jejich poslední společné chvíle. Ivan je vzdělaný, přemýšlivý intelektuál a cynik otevřený moderním myšlenkovým směrům. Sám o sobě tvrdí, že je ateistou a sympatizuje s dobovým ruským nihilismem. Právě on je ten, kdo stále opakuje, že vše je dovoleno. Sám se proslavil na akademické půdě několika studii o víře a funkci náboženství. Zároveň je velice fascinován a zaujat otázkou zla ve spojení s Bohem. Rozhovory o zlu a nešťastných příbězích ze světa, které Ivan sbírá, předcházejí v hostinci tomu, než se dá Ivan do přednesu své básně. Ivan Aljošu trápí a dobírá si ho, protože ví, jak moc je oddaný Bohu. Hrůzu zla zdůrazňuje na případech ukrutného týrání a násilností na dětech. Když se dostanou ke Kristu, Ivan vysloví přání přednést Aljošovi svou báseň. „*Má báseň se jmenuje Velký inkvizitor. Je to nehorázná věc, ale chci ti ji povědět.*“⁶²

Povídka se může jevit jako prvoplánový útok proti západnímu, tedy římskému, křesťanství. Téma je ale daleko obsáhlejší, obsahuje celou teorii filozofie dějin a je v ní skryta velká hloubka osudu lidstva. Dochází k odhalení nových náboženských pravd. Nejedná se o střet pravoslavné víry a falešné katolické, jde o daleko hlubší souboj protikladů světových dějin na metafyzické úrovni. Velký inkvizitor je fenomén zjevující se v nesčetných podobách napříč dějinami a zjevovat se také bude dál, například v podobách totalitních, či absolutistických státních zřízeních, Dostojevskij pravděpodobně zamýšlel i jako kritiku, v jeho době rozmáhajícího se socialismu. Tam, kde je péče o lidi, zdánlivá starost o jejich blaho spojena s pohrdání lidskou bytostí, s nevírou v jeho vyšší původ, či předurčení, tam kde upřednostňují štěstí před svobodou, kde láska k člověku je agresivně nadřazena lásce k Bohu, tam je přítomen stín Velkého inkvizitora.⁶³ Ten stín

⁶² DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Bratři Karamazovi*, 2009, s. 241

⁶³ Kolektiv autorů. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. 2000, s. 274

se táhne nejen dějinami, ale i Dostojevského dílem, klasický příklad je Šigalev z *Běsů*, o kterém už byla řeč dříve.

Zvláštní je, že ateistova báseň je zároveň i velkou oslavou Krista. Je zde tedy i vidět autorova rozpolcenost, a že se sám ještě hledá, zároveň to pro Dostojevského může znamenat naději, že i ty nejpřísnější odpůrci se přece jen mohou obrátit k Bohu. Jsou pouze dvě cesty, jak už bylo řešeno výše. Nyní je to cesta inkvizitora nebo Krista a třetí cesta neexistuje. Dostojevský mistrně nechává postavu Krista v povídce mlčet. Ať už odkazuje na to, že boží hlas utichl, tak můžeme najít pozitivní ráz v tom, jak pravá víra a náboženská idea nenachází a ani nepotřebuje oporu ve slovech. Ve slovech jde snadno vyjádřit jen idea donucení. Inkvizitor stále mluví a propracovanou logikou se dostává k naplnění svého plánu vlády nad lidskou svobodou, avšak Kristovo pokorné mlčení a následný polibek na tyranovi ústa přemáhají argumenty slov.⁶⁴ „*Jsi to Ty? Ty? Neodpovídej, mlč. A co bys také mohl říci? Víš příliš dobře, co bys řekl. A nemáš ani právo přidávat něco k tomu, co jsi řekl už kdysi. Proč jsi nás přišel rušit? Zajisté si nás přišel rušit a víš to.*“⁶⁵

Inkvizitor zavrhl svobodu ve jménu lidského štěstí a popřel Boha ve jménu lidstva, lidé se tak vzdávají sami svobody, dávají ji církvi k nohám a odvrací se od věčnosti a žijí ve hříchu tady na zemi. Kristus v evangeliu naopak cení svobodu a svobodnou lásku člověka nade vše. Lidi miluje a také si jich váží, nechce pro ně pouhé štěstí ve lži, nýbrž štěstí důstojné. Velký inkvizitor klade sobě a církvi za zásluhu, že přemohli svobodu ve jménu lidského štěstí. Tak Dostojevskij vidí katolictví, jak sešlo z Kristovy cesty a raději nahradilo svobodu autoritou a lásku mukami inkvizice.⁶⁶ „*...vždyť už tenkrát před půl druhým tisícem let Ti byla svoboda jejich víry nade všechno. Nebyls to ty, kdo tenkrát tolikrát řekl: „Chci vás učinit svobodnými.“? Ale teď jsi viděl ty svobodné lidi. Ano, přišlo nám to draho, ale konečně jsme dokonali to dílo ve Tvém jménu. Patnáct století jsme se soužili s tou svobodou, ale teď je to skončeno a nadobro vyřízeno. Věz však, že teď, a právě teď jsou ti lidé pevněji než kdy jindy přesvědčeni, že jsou úplně svobodni, a přece nám sami svou svobodu přinesli a pokorně ji složili k našim nohám.*“⁶⁷

Dle Inkvizitora však svoboda není slučitelná s lidským štěstím. Její břímě je příliš těžké. Stařec tedy obviňuje Krista z toho, že příliš nedokázal svou lásku k lidem, když jim na ramena naložil tíhu svobody. Láska s lidem podle něj znamená jim svobodu odebrat, pomoci jim od ní. Člověku je přec milejší klid, blahobyt a snad i smrt než svobodná volba

⁶⁴ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 120

⁶⁵ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Bratři Karamazovi*, 2009, s. 245

⁶⁶ Kolektiv autorů. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. 2000, s. 278

⁶⁷ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Bratři Karamazovi*, 2009, s. 246

v poznání dobra a zla. Svoboda svědomí je velice lákavá, ale zároveň také trýznivá. Kristus však podle inkvizitorových slov nedal uspokojení jejich svědomí, dává jim něco, co je neobvyklé, pochybné, neurčité a nad lidské síly. Člověk totiž tolik nehledá ani Boha jako spíše zázraky. Inkvizitor vyčítá Kristovi jeho silnou vůli před třemi pokušeními ďábla na poušti. Vyčítá mu, že nesestoupil z kříže a nezotročil si člověka zázrakem, že toužil po svobodné víře nevynucené demonstrací boží moci.⁶⁸

Inkvizitor se dále hájí, že prostému lidu pomohl, že Kristova zvěst svobody a lásky je jen pro vyvolené. Mluví o tom, jak církev lidstvo miluje tím, že pokorně uznali jeho slabost a pomohli mu. Ve jménu lásky lidem odmítli dát svobodu. Lidem není možno dát svobodu i chléb, protože nejsou schopni se spravedlivě rozdělit mezi sebou. A přislíbený nebeský chléb novozákonní zvěstí pro lidi nikdy nebude tolik jako ten chléb pozemský. Lidem církev dovolí i hřích protože, člověk je podle inkvizitora stvoření nízké, hříšné, až pudové a zvířecí, je slabý a bezmocný. Církev jejich hřích vezme na sebe i se svobodou, kterou jim dobrovolně odevzdali.⁶⁹

Kristus přinesl na zem pravdu, dle inkvizitora je však pozemský život nasáklý utrpením, vyhybání se utrpení, anebo snášení toho nejmenšího možného utrpení. Člověk se nachází mezi pravdou bezpodmínečnou, přináležející pouze absolutnímu Bohu, a tímto zákonem utrpení, jemuž je podřízen člověk pro svou omezenou přirozenost. Inkvizitor nepopírá vznešenost pravdy, kterou sebou přinesl Kristus. Popírá, že by byla ve shodě s lidskou přirozeností a spolu s tím i to, že by jí člověk mohl následovat. Dle Ježíšovi zvěsti zkrátka nejde uspořádat pozemský život a Inkvizitor přišel s novým, skutečným řešením.⁷⁰

Ve třech Kristových pokušeních, jimž odolal, jsou zjeveny tři obrazy, kde se scházejí dějinné rozpory pozemské lidské přirozenosti. Ježíš odmítá pokušení ve jménu lidské svobody, která nesmí být zotročena chlebem, zázrakem, ani pozemskou mocí. Španělský inkvizitor, respektive katolická církev, oproti tomu přijímá od ďábla všechny tři pokušení. To je vše s čím si člověk může vystačit, ale pouze tady a teď. Inkvizitorův systém tedy řeší všechny otázky pozemského zaopatření lidí.⁷¹

Inkvizitorovo tajemství však vězí v tom, že církev už dávno není s Kristem, ale že se dohodli s „ním“. To je podstata Velkého inkvizitora, výměna Krista za antikrista. Katolický hierarchický theokratický systém proměňuje církev ve stát. S radostí přijímají

⁶⁸BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 122

⁶⁹ Tamtéž, s. 123-124

⁷⁰ Kolektiv autorů. *Velký inkvizitor: nad textem F. M. Dostojevského*. 2000, s. 157

⁷¹ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 125

bez výčitek všechny tři pokušení od samotného ďábla. Křesťanství na svojí cestě dějinami stále upadá do pokušení zřít se svobody. Přijetí těchto autorit, které sehráli v historii roli, znamená zřeknutí se tajemství Kristovy svobody, tajemství ukřižovaného Boha. Tajemství svobody ducha se skutečně skrývá v tomto aktu velikonoční zvěsti. Pravda přibitá na kříž nikoho neznásilňuje a nikoho nenutí. Je tam mlčky čekající, jen si ji vzít. Pravda se zjevila ve světě, byla roztrhaná, ponížena a ukřižována silami člověka a tak byl stvrzena svoboda ducha. Božská pravda, která by se nás snažila oslovit svou silou, by ke svému přijetí svobodu nepotřebovala. Idea autority v náboženském životě je naprosto protikladná s ideou ukřižování, protože chce použít právě tu donucující sílu. Snaha podepřít Kristovu zvěst právně, dogmaticky či racionálně je cestou od svobody k donucení. Dostojevskij zůstává věrný ukřižované pravdě.⁷²

Inkvizitorovo zlo, které přijímá od antikrista, se však schovává za podobou dobra. To je povaha ďáblových pokušení. Je to zlo rafinované schovávající se za tvář skutečného křesťanství. V povídce Vladimira Solovjeva *Legenda o Antikristovi* má postava antikrista pozoruhodně stejné rysy jako v *Legendě o velkém inkvizitorovi*. U Solovjeva je antikrist milovníkem lidí a socialistou, také podléhá všem třem pokušením v zájmu učinit lidi šťastnými v pozemském ráji, o kterém sní Dostojevského inkvizitor, či revolucionář Šigalev.⁷³

Opět se navracíme ke sporu mezi bohočlověkem a člověkobohem, mezi Kristem a antikristem. Cesta člověkoboha vede s Šigalevově systému či k Velkému inkvizitorovi. Pojem člověkoboha verbálně definuje postava Kirillova v *Běsech*, kdy vypráví Stavroginovi o tom, jak přijde lepší člověk, kterému nebude záležet na životě ani smrti, přemůže bolest i strach, bude šťastný a hrdý. Tento člověk se stane bohem a všechno bude nové. Ten, kdo se odváží zabít se, je dle Kirillova bohem „„*Vy jste to přece poznal, tedy jste dobrý?*“, „*Jsem.*“, *S tím koneckonců souhlasím,*“ *zahučel Stavrogin.* „*Kdo lidi poučí, že všichni jsou dobří, ten přivede svět k dokonalosti.*“ (říká Kirillov), „*Ten kdo to učinil, byl ukřižován.*“ (reaguje Stavrogin), „*On přijde a jeho jméno bude Člověkobůh.*“, „*Bohočlověk?*“, „*Člověkobůh, v tom je rozdíl.*““⁷⁴ Kirillov se chce stát spasitelem člověka a svévolným činem přináší jako oběť svůj život. Jeho smrt má však daleko od Kristovy smrti na kříži. Vlastně ve všem si tyto dvě smrti odporují. Kristus plní vůli Otce, zatímco Kirillov plní jen vůli svou a to ještě ve jménu vyhlášení svévole. Krista ukřižují lidé, Kirillov si bere život sám. Kristus hlásá a otevírá nám věčný život na jiném světě,

⁷² Tamtéž, s. 127

⁷³ Tamtéž, s. 129

⁷⁴ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Běsi*. 2014, s. 206-207

ale Kirillov chce potvrdit život zde a nyní, život, který končí smrtí. Tam vede cesta člověkobožství. Kirillov je ve svém experimentu velice podobný inkvizitorovi, který je také čistý a asketický, avšak jejich cesty vedou špatným směrem.⁷⁵

Dostojevského Kristus je nové pojetí, není zcela tradiční, a proto Dostojevský není vždy přijatelný pro křesťanské kruhy, včetně pravoslaví, ve kterém je autor sám vychován. Krista, tak jak ho vidí Dostojevskij, si do této doby nikdo nepovšiml. Nikdy nebyla jeho postava tak ztotožněná se svobodou ducha. Kristus se zříká veškeré moci nad světem, protože vůle k moci zbavuje svobody, jak ty co vládnu, tak ty kteří jsou pod nimi. Pouze Kristova láska je moc, kterou je možné skloubit se svobodou. Křesťanství je náboženství lásky a to svobodné lásky mezi Bohem a lidmi. Postavy, které v *Bratrech Karamazových* zastupují jeho pozitivní náboženské vize, jsou mladý Aljoša a stařec Zosima, avšak z pohledu čtenáře nepůsobí takovou přesvědčivou silou jako Ivan s jeho temnou vizí světa. Dostojevský moc dobře rozuměl tomu „karamazovskému živlu“, o kterém samotní bratři v románu mluví a jsou jím zmítáni. Dokonce i mladý Aljoša se v jeden krátký okamžik ocitne na pochybách. Dostojevský uznává sílu pokušení a snadnému sklouznutí k hříchu. Vyzývá k lásce člověka i v jeho hříchu, vyzývá nás k nenasytnému líbání země, v němž máme milovat všechny a všechno, vyzývá ke smáčení země slzami a nestydět se za to, protože je to dar dán nemnohým. Všechny tyto extatické výzvy najdeme v *Bratrech Karamazových*, vycházejíc z úst starce Zosimi, a to je nepřípustné pro tradiční ortodoxní pravoslaví.⁷⁶

2.4. Zrození nové duše – Kána Galilejská

Vrchol Dostojevského náboženské vize můžeme zaznamenat v kapitole *Kána Galilejská*, která pojednává o Aljošově bdění u Zosimova těla, během něhož jeden z mnichů předcítá právě tuto známou pasáž z Janova evangelia. „*Každý člověk podává nejprve dobré víno, a teprve když už se hosté napijí, víno horší. Ty jsi však uchoval dobré víno až pro tuto chvíli.*“⁷⁷ Aljoša poté dojde naprostému osvícení a zrodí se v něm nová duše, potom co upadla do hluboké temnoty zármutku. Dostalo se mu však poznání a uvěření ve světlo vzkříšení, potom, co čelil hrůzám smrti a zkušenost přítomnosti mrtvého rozkládajícího se fyzického těla. Aljoša se dostane do naprosté extáze, kdy promlouvá s mrtvým starcem přímo na svatbě v Galileji, o které pojednává biblický příběh. Stařec mu v jeho vytržení říká „*Já také, můj milý, také jsem byl pozván a povolán. Pijeme nové víno,*

⁷⁵ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 130

⁷⁶ Tamtéž, s. 130-131

⁷⁷ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. 1990, (J 2, 10)

*víno nové velké radosti*⁷⁸ Aljoša následně vybíhá ven a pozoruje hvězdy a líbá zemi a je si ve svém srdci naprosto jist svou vírou a životem tady a teď i životem posmrtným, jako nebyl nikdy předtím. „*Klesl na zem jako slabý jinoch, ale vstal jako odhodlaný bojovník už navždy a uvědomil si to a pocítil to právě ve chvíli svého vytržení.*“⁷⁹ Takto je u Dostojevského dovršena cesta lidského bloudění. Člověk, jenž se narodil ze země, byl uvržen do pekla a na konci své cesty se tento člověk vrací k zemi, přičemž si je vědom svého sjednoceného bytí s velkým kosmickým celkem. Tato cesta návratu vede však jen s Kristem a nikoliv jí projít ve svévoli sám, jako člověkobůh. Zosima je hlasatel tohoto čistého křesťanství, nsvazujícím se žádnými dogmaty ortodoxie, které v románu představuje Zosimův oponent Ferapont. Zosimovo, Aljošova a hlavně Dostojevského křesťanství je vírou, stojící na čisté lásce a svobodné víře. „*Neboť i ti, kdo se zřekli křesťanství a vzbouřili se proti němu, ve své podstatě jsou stále obrazem stejného Krista, vždyť takovými zůstali.*“⁸⁰ Tato Zosimova slova dávají naději tomu, že obraz Boží není úplně ztracen u Dostojevského postav, jenž se Boha zřekly, v čele s Ivanem Karamazovem, Krillovem, Raskolnikovem i Stavroginem.⁸¹

Dostojevskij je nepřímým náboženským učitelem, který učí prostřednictvím Krista odhalovat světlo v temnotách. Ač se jeho tvora jeví jako temná a depresivní, v této práci vidíme, že i v temnotě najdeme světlo. Berd'ajev ostatně svou studii *Dostojevského pojetí světa* uvádí citátem z Jana „*To světlo ve tmě svítí a tma je nepohltila.*“ (J 1,5). Dostojevský nás provede temnotami tohoto světla, ale těm nenáleží poslední slovo. Po dočtení jeho románů nemáme pocit zoufalství, beznaděje a pesimismu, ba právě naopak.

⁷⁸ DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Bratři Karamazovi*, 2009, s. 351

⁷⁹ Tamtéž, s. 353

⁸⁰ Tamtéž, s. 165

⁸¹ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. 2000, s. 133

Závěr

Svoboda a zlo má v díle Dostojevského svoje místo, je jím plně prolno. Dostojevskij si plně uvědomoval problém zla ve světě, ale nikdy by za zdroj zla nepokládal samotného Boha. Není to nikdo jiný než člověk a jeho svobodná vůle, která skrze cestu zřeknutí se právě Boha pak hlásá, že vše je dovoleno. Dostojevskij však ví, že vše dovoleno není. Vždy na člověka čeká Raskolnikův trest svědomí, nebo šílenství Ivana Karamazova. Je nutno se probudit ze své sebestřednosti a směřovat ven ze sebe a být tu pro druhé. Nejsme tu jen my, není to jen náš svět, kterému jsme sami bohem. Jsme tu všichni společně, jeden i druhý a na úkor jiných. V tom případě nemůže být vše dovoleno. Zřeknutí se svého božství je pro člověka těžké, zejména v dnešní době. Dostojevskij nám ale jasně říká, že na konci temné a těžší cesty se svobodnou vírou v Krista na nás čeká světlo.

Dostojevskij by se měl číst, protože v něm najdeme mnoho pravd, není pouhým narativním vypravěčem. Dostojevský pochopil dějiny a krizi jeho doby, je prorokem pro časy další, dá se z něj mnohému přiučit jistě i dnes. Jeho dílo je nadčasové a nikdy nebude zastaralé. V těžkých, nepřehledných a hlavně velmi rychle měnících se a uspěchaných časech postmoderní doby, kde žijeme jen ve světě hmotných jsoucen, honíme se za osobním úspěchem a falešným štěstím v podobě materiálu, společenského postavení nebo smyslových slastí, v této době se na chvíli potřebujeme zastavit a padnou na kolena jako Aljoša Karamazov, měli bychom líbat zemi, koukat na hvězdy, přivonět si k dlani plné spadlého listí a uvědomit si skutečnost bytí a souznění s tímto světem, aniž bychom k tomu nutně a vědomě potřebovali víru v Krista, a tak docílit uspokojení a štěstí. Ne zvolit si cestu svévole a stát se bohem vlastního světa, i přestože správná cesta je plná utrpení a zla, najdeme na ní i spoustu dobra a krásy. Nejen krás literatury či umění, ale hlavně krásy přírody a krásy všedního života, vnitřní krásy člověka i krásy lásky k bližnímu. Neboť jak pravil Dostojevskij – Krása zachrání svět.

Seznam použité literatury

Primární literatura

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad. Praha: Biblická společnost v ČSR. 1990

AUGUSTIN. *Vyznání.* Přeložil Ondřej KOUPIL, přeložil Marie KYRALOVÁ, přeložil Pavel MAREŠ. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2015. Fontes (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 978-80-7195-189-6.

DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Běsi.* 2., upr. vyd. Přeložila Tatjana HAŠKOVÁ, přeložil Jaroslav HULÁK. Voznice: Leda, 2014. ISBN 978-80-7335-364-3.

DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Bratři Karamazovi.* Vyd. v tomto překladu 5. Přeložil Prokop VOSKOVEC. Voznice: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-208-0.

DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Zápisky z podzemí.* Brno: Tribun, 2007. ISBN 978-80-87139-48-6.

DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. *Zločin a trest.* Praha: Odeon, 1972

JASPERS, Karl. *Úvod do filosofie: dvanáct rozhlasových přednášek.* Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-05-4.

KIERKEGAARD, Søren Aabye. *Bázeň a chvění: Nemoc k smrti.* Praha: Svoboda, 1993. ISBN 80-205-0360-9.

KIERKEGAARD, Søren Aabye. *Čistota srdce aneb chtít jen jedno.* Přeložil Josef VESELÝ. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1989. ISBN 80-7017-036-0.

NIETZSCHE, Friedrich. *Tak pravil Zarathustra: kniha pro všechny a pro nikoho.* 6. vyd., v Odeonu 2. vyd. Přeložil Otokar FISCHER. Praha: Odeon, 1968. Světová četba (Odeon).

SARTRE, Jean-Paul. *Bytí a nicota: pokus o fenomenologickou ontologii.* Přeložil Oldřich KUBA. Praha: OIKOYMENH, 2006. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-7298-097-1.

Sekundární literatura

BACHTIN, Michail Michajlovič. *Dostojevskij umělec: k poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971. Dílna (Československý spisovatel).

BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. *Dostojevského pojetí světa*. Praha: Oikoymenh, 2000. Oikúmené. ISBN 80-7298-020-3.

HORYNA, Břetislav, ed. *Filosofický slovník*. 2. rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-064-4.

KAUTMAN, František. *F.M. Dostojevskij - věčný problém člověka*. Praha: Rozmluvy, 1992. ISBN 80-85336-19-7.

Kolektiv autorů. *Velký inkvizitor: nad textem F.M. Dostojevského*. Přeložil Pavel HROCH. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000. Studie (Refugium Velehrad-Roma). ISBN 80-86045-29-3.

PYTLÍK, Radko. *F.M. Dostojevskij: život a dílo*. Praha: Emporius, 2008. ISBN 978-80-86346-13-7.